

A239

Dendrocopos leucotos

(Bechst., 1803)

Dzięcioł biało-grzbiety

Rząd: dzięciołowe, rodzina: dzięciołowate

Status w Polsce

Bardzo nieliczny ptak lęgowy wschodniej części kraju.

Opis gatunku

Największy z dzięciołów pstrych. Wymiary: długość ciała 24–26 cm, rozpiętość skrzydeł 38–40 cm i masa ciała 101–110 g. Czarno-biały ptak, u siedzącego widoczne są poprzeczne białe pręgi na czarnym grzbiecie i skrzydłach. Biały grzbiet dobrze widoczny jest dopiero w locie. Wierzch głowy (czapeczka) samca jest czerwony, a samicy czarny. Od dzioba biegnie czarny wąż, przechodzący w kreski po bokach brzucha. Podogonie jest czerwonawe.

Młode ubarwienie podobnie do dorosłego samca, ale barwy są mniej skonstrastowane, a czapeczka słabiej wybarwiona. Zaniepokojone odzywają się miękkim „kjkok”; bębnienie – długa (około 2 s) seria uderzeń, początkowo uderzenia dość rzadkie, wyraźnie oddzielone od siebie, pod koniec werbla gęstsze, zacichające.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Ze względu na podobny wzór ubarwienia grzbietu można go pomylić z dzięciołkiem *Dendrocopos minor* (A240), jednak ten ostatni jest o połowę mniejszy i nie ma czerwonych piór na podogoniu. Samca, u którego wierzch głowy jest czerwony, można pomylić także z dzięciołem średnim *Dendrocopos medius* (A238). Dzięcioł biało-grzbiety jest jednak większy, ma biały grzbiet i poprzeczne pręgi na skrzydłach, natomiast grzbiet dzięcioła średniego jest czarny, a na jego skrzydłach widoczne są duże podłużne białe plamy. Samicę można pomylić z samicą dzięcioła dużego *Dendrocopos major* (A237) lub dzięcioła białoszyjnego *Dendrocopos syriacus* (A429), ale plecy obu tych gatunków wyglądają tak jak u dzięcioła średniego, a ich piersi i boki ciała są czysto białe, bez charakterystycznego dla dzięcioła biało-grzbiatego kreskowania.

Biologia**Tryb życia**

Gatunek osiadły, terytorialny. Żyje pojedynczo lub parami.

Lęgi

Dziuple lęgowe wykuwa w martwym i butwiejącym drewnie drzew liściastych, często w kikutach. Najczę-

ściej wybiera olchy, graby, dęby, jesiony i buki. Gnieździ się zwykle na wysokości 10–20 m, w głównym pniu lub grubym konarze. Wyprowadza jeden lęg w roku. Przystępuje do lęgów najwcześniej ze wszystkich występujących w Polsce dzięciołów. Samica składa jaja pod koniec marca i w kwietniu, a pisklęta mogą opuszczać gniazdo już na początku maja. W niektóre lata zdarzają się lęgi powtarzane, wtedy młode opuszczają dziuple dopiero w czerwcu. Zwykle składa 3–5 jaj, które przez 11 dni wysiadują na zmianę samica i samiec. Również oboje rodzice opiekują się pisklętami. W dużym stopniu karmią je larwami owadów żyjących w rozkładającym się drewnie, co jest wyjątkiem wśród naszych dzięciołów. Młode przebywają w gnieździe przez 24–28 dni.

Areał jednej pary obejmuje od kilkudziesięciu do 100 ha, a na obszarach z małą ilością martwych drzew liściastych jedna para dzięciołów może użytkować obszar nawet kilkunastu km². Z powodu specyficznych wymagań siedliskowych występuje w niskim zagęszczeniu, które nawet w dogodnych warunkach siedliskowych nie przekracza 0,6–1,0 p./1 km².

Wędrowki

Gatunek osiadły. Tylko wyjątkowo pojedyncze ptaki spotyka się poza miejscami stałego występowania.

Zimowanie

Zimą spotykany w tych samych miejscach, co w sezonie lęgowym. Szczegółowych danych brak, ale wydaje się, że poszczególne osobniki pozostają cały rok na tym samym obszarze.

Pokarm

W ciągu całego roku podstawowe pożywienie stanowią larwy owadów żyjące w rozkładającym się drewnie, wiosną może dodatkowo zbierać gąsienice z liści drzew. Najczęściej ze wszystkich dzięciołów żeruje na rozkładających się pniach martwych drzew liściastych, zarówno stojących, jak i leżących na ziemi. Poszukując ukrytych w drewnie owadów, znacznie częściej kuje niż dzięcioł duży czy średni. Jako jedyny z naszych dzięciołów również piskłęta karmi larwami owadów żyjących w butwiejącym drewnie. Główny składnik diety stanowią larwy chrząszczy, przede wszystkim kózkowatych i korników. Dietę uzupełnia larwami innych żyjących w drewnie chrząszczy – bogatkowatych, sprężykowatych, drwionkowatych, biegaczowatych i gąsienicami motyli trociniarek.

Występowanie**Siedlisko**

Gatunek ten zależy bardzo silnie od butwiejącego drewna, zwłaszcza miękkiego drewna drzew liściastych. Z tego względu zajmuje głównie dojrzałe drzewostany liściaste i mieszane na niżu i w dolnych partiach gór. Na niżu zasiedla łągi, olsy, grądy, bagienne brzeziny, występuje także w borach mieszanych. W górach dochodzi do wysokości 1050 m n.p.m., stwierdzany jest najczęściej w buczynie karpackiej, spotykany także w mieszanych borach dolnoglezowych. W wyniku zabiegów gospodarczych – usuwania z lasu martwych i zamierających drzew – spektrum zajmowanych przez dzięcioła białogrzbietego siedlisk jest na większości obszarów ograniczone do terenów trudno dostępnych (silnie podmokłych, o dużych nachyleniach). Jednak w pierwotnych lasach w rezerwacie ścisłym Białowieckiego PN ptaki zajmują wszelkie typy lasów liściastych. Niezbędnym dla dzięcioła białogrzbietego zasobem jest butwiejące drewno drzew liściastych, zarówno w postaci kikutów, jak i rozkładających się kłód. O ile do żerowania mogą być wykorzystywane nawet cienkie zamierające drzewa, o tyle wykucie dziupli jest możliwe jedynie w grubszych drzewach, o pierśnicy przekraczającej 30 cm. W lasach trwale zasiedlanych przez dzięcioły białogrzbiete martwe drzewa stanowią przeciętnie 20–25% drzewostanu, ich zagęszczenie przekracza 200 drzew/ha. Drzewostany z taką zawartością martwego drewna muszą zajmować co najmniej 20% całego obszaru lasu.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 9110 Kwaśne buczyny (*Luzulo-Fagenion*)
- 9130 Żyzne buczyny (*Dentario glandulose-Fagenion*, *Galio odorati-Fagenion*)
- 9150 Ciepłolubne buczyny storczykowe (*Cephalanthero-Fagenion*)
- 9160 Grąd subatlantycki (*Stellario-Carpinetum*)
- 9170 Grąd środkowoeuropejski i subkontynentalny (*Galio-Carpinetum*, *Tilio-Carpinetum*)
- 91D0 Bory i lasy bagienne
- 91E0 Łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (*Salicetum albo-fragilis*, *Populetum albae*, *Alnenion glutinoso--incanae*), olsy źródłiskowe
- 91F0 Łęgowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe (*Ficario-Ulmetum*)

Rozmieszczenie geograficzne

Zasiedla lasy liściaste i mieszane strefy umiarkowanej i subborealnej Palearktyki. Wśród wyróżnionych 10 podgatunków, dwa występują w Europie. *D. l. leucotos* zamieszkuje zachodnią Norwegię, Szwecję, Finlandię, wschodnią Polskę, wschodnią Szwajcarię, Austrię, Karpaty oraz północną Serbię i dalej na wschód areal lęgowy ciągnie się przez południową część strefy taigi do Kamczatki, Sachalina, północno-wschodnich Chin i Korei. Podgatunek *D. l. lifordi* występuje w Pirenejach, środkowych Włoszech, na Bałkanach i Peloponezie, w Turcji i na Kaukazie. Pozostałe podgatunki zamieszkują południowo-wschodnie rejony Azji.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce dzięcioł białogrzbisty osiąga zachodni kres swego zwartego arealu i występuje głównie na wschód od Wisły. Jego stanowiska skupione są na dwóch obszarach. W północno-wschodniej części kraju zamieszkuje wszystkie większe kompleksy leśne (puszcze: Augustowską, Knyszyńską, Romincką, Borecką i – najliczniej – Białowieską) oraz lasy Doliny Biebrzy. Drugim rejonem obfitszego występowania są Karpaty i Podkarpacie. Najliczniej występuje tam w części wschodniej: w Bieszczadach, na Ziemi Przemyskiej, w Beskidzie Niskim, Górach Słonnych i Magurskim PN. Poza tymi dwoma obszarami w dużym rozproszeniu występuje na Lubelszczyźnie oraz w Górach Świętokrzyskich.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): NT gatunek niższego ryzyka, ale bliski zagrożenia

Status zagrożenia w Europie: S gatunek niezagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni

BirdLife International: SPEC -
Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I
Konwencja Berneńska: załącznik II

Występowanie na obszarach chronionych

Tylko niewielka część dzięciołów białogrzbitych występuje na obszarach objętych ochroną prawną. Na północnym wschodzie najwięcej dzięciołów gniazduje w parkach narodowych Biebrzańskim PN i Białowieskim PN. Niewiele par gniazduje również w parkach krajobrazowych (PK Puszczy Knyszyńskiej, PK Puszczy Rominckiej) i w niektórych rezerwach przyrody (Kości Rynek, Czerwone Bagno, Siedem Wysp). Na południu kraju najwięcej dzięciołów bytuje w parkach narodowych: Bieszczadzkiem, Magurskim i Roztoczańskim oraz w parkach krajobrazowych: Jaśliskim PK, PK Gór Słonnych, Popradzkim PK i PK Pogórza Przemyskiego.

Rozwój i stan populacji

Europejska populacja dzięcioła białogrzbitego szacowana jest na 34 000 150 000 p. Prawdopodobnie najliczniejsza populacja zasiedla Rosję (10 000–100 000 p.), ponadto licznie występuje na terenie Rumunii (10 000–30 000 p.) i Białorusi (5000–6000 p.).

W XIX w. dzięcioł białogrzbity był gatunkiem liczniejszym i szerzej rozprzestrzenionym niż obecnie, możliwe że gniazdował niemal w całym kraju. Podobnie jak w innych krajach Europy, spadek liczebności i wycofywanie się z wielu obszarów związane było z intensyfikacją gospodarki leśnej i zanikiem martwego drewna w lasach gospodarczych. Ślady szerszego występowania mamy z Lubelszczyzny, gdzie w połowie XIX w. miał gniazdować dość licznie. Również na Śląsku nie był rzadkością (wg autorów z XIX w.). Z sięgającym dawniej dalej na zachód zasięgiem karpaccim wiązał się stwierdzony w 1893 r. lęg w Puszczy Niepołomickiej. Ocenia się, że na początku XX w., przed rozpoczęciem regularnych wyrębów, w Puszczy Białowieskiej mogło bytować ok. 350 p. tych ptaków. W efekcie kilkudziesięciu lat gospodarki leśnej gniazduje tam obecnie jedynie nieco ponad 100 p. Również w Puszczy Augustowskiej w latach 90. zanotowano spadek liczebności w porównaniu z latami 60.

Jedynym obszarem, na którym zanotowano w ostatnich dekadach silny wzrost liczebności, jest Kotlina Biebrzańska, gdzie w latach 60. i 70. gatunek ten prawie nie występował, a obecnie gniazduje tu 90–100 p. (w 1996). Wzrost ten jest skutkiem zmian siedliskowych, pojawienia się dużych ilości martwego drewna w bagiennych brzezinach i olszynach. W latach 90. i na początku lat 2000. gatunek najliczniej występował w następujących obszarach i ostojach ptaków: Puszcza Borecka 30–40 p. (w latach 1996–1997), Puszcza Augustowska 8–16 p. (w 1992), Puszcza Białowieska 115–130 p. (w 1991), Puszcza Kny-

szyska 6–12 p. (w 1992), Dolina Biebrzy 90–100 p. (w 1996), Jezioro Oświn 4–5 p. (w latach 1996–1999), na Roztoczu ok. 25 p. (w latach 1991–2001), w ostoi Pogórza Przemyskie 15–20 p. (w latach 1984–1995), w Górach Słonnych powyżej 15 p. (w latach 1993–2000), w Bieszczadach powyżej 30 p. (w latach 1995–1998) i w Beskidzie Niskim 50–100 p. (w latach 1990–1992). Obecnie wielkość krajowej populacji lęgowej szacuje się na ok. 500 p.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce utrata siedlisk w wyniku:

- braku w lasach odpowiedniej ilości miękkiego, butwiejącego drewna liściastego w postaci zarówno kikutów, jak i leżących na ziemi kłód;
- ograniczania powierzchni starodrzewu liściastego na rzecz drzewostanów iglastych;
- rozczłonkowania dogodnych dla gatunku drzewostanów;
- osuszania lasów podmokłych.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- zachować w lesie odpowiednią ilość martwego drewna drzew liściastych, stanowiącą 20–25% drzewostanu, co w przeliczeniu na martwe lub obumierające drzewa wynosi ok. 200 sztuk/ha;
- zachować w lesie martwe drzewa liściaste o pierśnicy ponad 30 cm, niezbędne do wykucia dziupli;
- w starodrzewach liściastych (w wieku powyżej 80 lat) i wszystkich drzewostanach na siedliskach podmokłych zaniechać usuwania martwych i zamierających drzew, pozostawiać również wywroty i wiatrołomy;
- w pozostałych drzewostanach liściastych i mieszanych w czasie zabiegów pielęgnacyjnych pozostawiać zamierające drzewa oraz żywe drzewa z gatunków krótko żyjących (brzoza, osika);
- zachować w obrębie kompleksów leśnych kilkusethektarowe płyty starodrzewu połączone ze sobą siecią korytarzy ekologicznych;
- wprowadzić całkowity zakaz wyrębu martwych i zamierających drzew liściastych na obszarach objętych przestrzenną formą ochrony przyrody.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność krajowej populacji lęgowej;
- sukces lęgowej;
- przeżywalność;
- dyspersję w obrębie krajowej populacji lęgowej;
- pokrewieństwo genetyczne lokalnych populacji;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna ocena obecności (lub braku) dzięcioła biało-grzbietowego, prowadzona na powierzchniach wyznaczonych w podstawowych ostojach tego gatunku w kraju, w okresie tuż przed przystąpieniem do lęgów (na niżu 2. połowa marca lub początek kwietnia), przy zastosowaniu stymulacji magnetofonowej, połączona z oceną dostępności martwych i zamierających drzew liściastych.

Rejestrację dzięciołów należy prowadzić w okresie ich największej wykrywalności. Dla uniknięcia wielokrotnych rejestracji tych samych ptaków punkty obserwacji powinny tworzyć sieć o oczkach nie mniejszych niż 500x500 m. Do wyznaczania węzłów sieci dobrze nadają się łatwe do zlokalizowania w terenie znaki, np. słupki oddziałowe. W każdym z węzłów sieci obserwator odtwarza nie dłużej niż przez 3 minuty nagranie bębnienia dzięcioła biało-grzbietowego, po czym kontynuuje wypatrywanie ptaków przez dalsze 2 minuty. Obserwacja trwa do wykrycia dzięcioła lub – gdy ten się nie pojawia – przez pięć minut. Ptaki wykryte po drodze między kolejnymi punktami przypisuje się do punktu położonego najbliżej miejsca obserwacji;

- stała rejestracja wszystkich stanowisk lęgowych na terenie kraju. Metodyka poszukiwania nowych stanowisk do ustalenia.

Poszlakami mogącymi wskazywać na występowanie dzięcioła biało-grzbietowego na danym terenie jest wykrycie charakterystycznych śladów żerowania – poziomych, jakby zrobionych dłutem wyżłobień w drewnie. Wyżłobienia te, ułożone równolegle jedno nad drugimi, tworzą na pozbawionym kory pniu charakterystyczną „tarkę”. Również wyjątkowo wczesne lęgi dzięciole (pisklęta w dziupli w drugiej połowie kwietnia czy pierwszych dniach maja) mogą sugerować obecność tego gatunku.

Bibliografia

AHLÉN I. 1975. Forestry and the bird fauna in Sweden. *Ornis Fenn.*, 52: 39–44.

ANGELSTAM P. i inni (w druku). Habitat suitability index modelling as a conservation tool – a review of habitat parameters for forest birds in the Baltic Sea region. *Ecological Bulletins* 51.

AULÉN G. 1988. Ecology and distribution history of the White-backed Woodpecker *Dendrocopos leucotos*. *Swedish Univ. Agricult. Sci. Dept Wildl. Ecology Report*, 14: 1–242.

BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.

BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.

BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. Cambridge, 160 s.

GLUTZ V. BLOTZHEIM U. N., BAUER K. M., BEZZEL E. (red.) 1994. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 9. *Columbiformes–Piciformes*. Wiesbaden, 1148 s.

GŁOWACIŃSKI Z., WESOŁOWSKI T. 2001. *Dendrocopos (Picoides) leucotos* (Bechstein, 1803 – Dzięcioł biało-grzbietowy. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 248–250.

MATSUOKA S. 1979. Ecological significance of the early breeding in White-backed Woodpeckers. *TORI*, 28: 63–75.

TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.

WALANKIEWICZ W., CZESZCZEWIK D., MITRUS C., BIDA E. 2002. Znaczenie martwych drzew dla zespołu dzięciołów w lasach liściastych Puszczy Białowieskiej. *Not. Orn.*, 43: 61–71.

WESOŁOWSKI T. 1989. Nest-sites of hole-nesters in a primaeval temperate forest (Białowieża National Park, Poland). *Acta orn.*, 25: 321–351.

WESOŁOWSKI T. 1995. Ecology and behaviour of White-backed Woodpecker (*Dendrocopos leucotos*) in a primaeval temperate forest (Białowieża National Park, Poland). *Vogelwarte*, 38: 61–75.

WESOŁOWSKI T. 1995. Value of Białowieża Forest for the conservation of white-backed woodpecker (*Dendrocopos leucotos*) in Poland. *Biol. Conserv.*, 71: 69–75.

WESOŁOWSKI T., CZESZCZEWIK D., MITRUS C., ROWIŃSKI P. 2003. Ptaki Białowieskiego Parku Narodowego. *Not. Orn.*, 44: 1–31.

WESOŁOWSKI T., TOMIAŁOJĆ L., 1986. The breeding ecology of woodpeckers in a temperate primaeval forest – preliminary data. *Acta orn.*, 22: 1–22.

Tomasz Wesołowski